

“જન સમાજમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું મહત્વ”

૧. પ્રસ્તાવના

પ્રજા જીવનના વારસાને યુગ યુગાંતર સુધી જાળવી રાખવાનું ઉત્તમ અને અનિવાર્ય આધાર સ્થાન એ ગ્રંથાલયો છે. જેના માધ્યમ દ્વારા જ્ઞાન વિતરણ સાથે ક્ષિતિજોનું વિસ્તરણ થતું રહ્યું છે. પરિણામે આજે માહિતી વિસ્ફોટ સર્જાયો છે. જ્ઞાનના આ વિસ્તરણનો વધુમાં વધુ લાભ મળે, પ્રજા જીવન અને તેને અનુસંગિક સમગ્ર રાષ્ટ્ર જીવન સંસ્કારાય અને ઉદ્ભગામી બને, આરીતે પ્રજા જીવનમાં પુસ્તકાલય સેવા ઉમેરાય અને પુસ્તકાલયો સમાજના જાહેર જીવનમાં સહભાગી થઈ, જન વિકાસની કેડી કંડારવા સહભાગી બની રહે, અને તેના સંવર્ધન તથા નિભાવની જવાબદારી સરકારોની સાથે સાથે જન સમાજની બની રહે.તો જ ગ્રંથાલય સેવાઓ તેના ઉત્તમાંસ ને પહોંચી શકે.

આપણેજાણીએ છીએ કે શિક્ષણ એ માત્ર બાલ્યકાળ કે યુવાકાળની જ આવશ્યકતા નથી, પણ એ તો જીવન પર્યંત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. આમ જ્યારે જીવન પર્યંત કેળવણી નો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ગ્રંથાલયોનું મહત્વ કે ઉપયોગીતા આપોઆપ સમજાઈ જાય છે. સુદઢ કેળવણી માટે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવા એ અનિવાર્ય શરત છે.

શાળા-મહાશાળાઓ અને ગ્રંથાલયો એ કેળવણીના મુખ્ય આધાર સ્તંભ છે. શાળાઓમાં પ્રાથમિક કેળવણીનો આરંભ થાય છે. જ્યારે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો એ મેળવેલા શિક્ષણનું સમાર્જન કરે છે. એક અક્ષર જ્ઞાન બક્ષે છે, જ્યારે બીજું અક્ષર જ્ઞાન પામેલાને વિદ્રતા બક્ષવાનું પરમ કર્તવ્ય બજાવે છે. તો વળી અક્ષર જ્ઞાન પામેલ વ્યક્તિ નિરક્ષરતાની ગર્તામાં ધકેલાઈ ન જાય તેની સાવચેતી એ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો રાખે છે. આ રીતે જોતા કેળવણી અને ગ્રંથાલય સેવા અન્યોન્ય માટે પાયાગત સંસ્થાઓ છે. જે એક બીજાને પુરક પણ છે.

૨. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય અને તેની વ્યાખ્યા

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય એટલે અમાજમાં વસતા સૌનામાટેનું, સૌ એટલે સમાજના બધા જ સ્તર અને કક્ષાના લોકો માટેનું. વિલિયમ ઈવાર્તનામતે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય એટલે જ લોકો દ્વારા સમર્પિત, લોકોના મનોરંજન માટે, નિચ્ચિત સમય દ્વારા સ્થાપિત, લોકોના નાણા દ્વારા સંચાલિત હોય. જે જાહેર જન સમાજને વિના-મુલ્યે સાહિત્યઉપલબ્ધ કરી આપે છે, તેવી સંસ્થા.

આમેય સામાજિક સંસ્થાઓ મનુષ્યની અંદર ધાર્મિક, નૈતિક, બૌદ્ધિક તથા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને ઉત્તપન કરી તેને નીતિ તથા વ્યવહારની સાથે જીવવાનું શિક્ષણ આપે છે. પુસ્તકાલય પણ તેવી જ એક સંસ્થા છે. કોઈ પણ સંસ્થાને સામાજિક ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે તેનો ઉદ્ભવ અર્થાત સ્થાપના પાછળનો મૂળભૂત ઉદ્દેશ પણ સામાજિક વિકાસને ધ્યાને રખાયો હોય, કે સંકળાયેલો હોય.

- બી.એસ.રસેલનામતાનુસાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય એટલે લોકો માટે, લોકો દ્વારા સંચાલિત સંસ્થા.
- યુનોસ્કોના મતાનુસાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય એ છે કે જે, સમાજના લોકોને ની:શુલ્ક કે ઉચિત શુલ્ક દ્વારા સેવા પ્રદાન કરે છે. જેસામાન્ય જનતા,વિશિષ્ટ શ્રેણીના લોકો ,બાળકો, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વૃદ્ધો, રુગ્ણાલયનારોગીઓ, કેદીઓ, મજૂરો વગેરેને પણ સમભાવેવાંચન સેવા પ્રદાન કરતુ હોય.
- ભારત સરકાર દ્વારા નિયુક્ત ગ્રંથાલય સલાહકાર સમિતિ (૧૯૫૯) એ તેના અહેવાલમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સમજ નીચે મુજબ આપી છે:
 - જેની સંપૂર્ણ કે મોટાભાગની નાણાકીય જવાબદારી સમાજના લોકોની હોય.
 - ઉપભોક્તાઓ પાસેથી કોઈપણ જાતની ફી વસુલાતી ન હોય.
 - સમાજની કોઈ પણ વ્યક્તિને જાતિ , ધર્મ કે લીંગના ભેદભાવ વગર પ્રવેશ હોય.
 - તે કેળવણીનું પૂરક અંગ બની સ્વશિક્ષણના આદર્શને વરેલું હોય.
 - વાંચકોની વાંચન ભૂખ સંતોષવા ભેદભાવ કે પૂર્વગ્રહ રહીત સર્વ-વિષયક વિસ્તૃત વાંચન સામગ્રી ધરાવતું હોય.
- એ.એસ.એ.ગ્લોસરી ઓફ લાયબ્રેરી ટર્મ્સ અનુસાર “એવું ગ્રંથાલય, કેજે એક સમુદાય, જીલ્લા,નગર, કે ગામના સમસ્ત રહેવાસીઓની ની:શુલ્ક સેવા કરે છે. અને જે સાર્વજનિક ધન દ્વારા પૂર્ણતઃ કે આંશિક આર્થિક સહાય પ્રાપ્ત કરે છે. તે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય”.

આમ લોકશાહીના સંદર્ભમાં એમ કહી શકાય કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય તે લોકોનું,લોકો વડે અને લોકો માટેનું ગ્રંથાલય.સુનાગ્રીક્ત્વની ભાવનાના પાઠો શીખવાડતી લોકશાહીની તે પ્રયોગશાળા છે.થોડું ભણીને ભણતર છોડી દેનાર માટે તે શિક્ષક કે માર્ગ દર્શક છે. શિક્ષણ પૂરું કરનારાઓ માટે તે આજીવન સથવારો છે. માટે જ તે “જન સમાજનું વિશ્વવિદ્યાલય છે.” જ્યાં પ્રવેશ માટેના કોઈ બંધનો નથી,મર્યાદા નથી.

૩.સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવાઓ અને સમાજ

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનો સીધો સંબંધ સમાજ સાથે છે,લોકો સાથે છે. માટે જ તેની સેવાઓનો ઉદ્દેશ જન મતના આધારે નિચ્ચિત થાય છે. આપણેજાણીએ છીએ કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનો પાયાનો હેતુ વાંચન સાહિત્ય સ્વરૂપે માહિતી એકઠી કરવી. તેનું યોગ્ય વ્યવસ્થાપન કરવું. અને તેનો મહત્તમ ઉપયોગ કરાવવો, તથા ભાવી પેઢી માટે તેનું જતન કરવું. પ્રાચીન વિરાસતને જાળવવી.

૪.અમેરીકન લાયબ્રેરી એશોશીયેસનના મતાનુસાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો એ

- સમાજની વ્યક્તિમાત્રને સ્વશિક્ષણમાં સહાયભૂત થવું.
- સમાજના તમામ વર્ગના લોકોને ઔપચારિક શિક્ષણ પૂરું પડવું.
- નવરાસની પળોમાં હરકોઈ વ્યક્તિ તંદુરસ્ત જીવન નીર્વાહ કરે તે માટે મનોરંજનાત્મક સાહિત્ય પૂરું પડવું.

૫. ભારતીય વિદ્વાન ગ્રંથાલય શાસ્ત્રી ડૉ.એસઆર.રંગનાથનના મતાનુસાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો એ

- સમાજની વ્યક્તિમાત્રને જીવન પર્યત સ્વશિક્ષણ માટે સહાયભૂત થવું.
- સમાજની વ્યક્તિમાત્રને બધા જ વિષયો અને સત્યથી અવગત રાખવી.

- સમાજની વ્યક્તિમાત્રને તટસ્થ પણેજરૂરી વાંચન સાહિત્ય પૂરું પડવું.
- સ્થાનિક રાષ્ટ્રીય કે વૈશ્વિક કક્ષાએ વ્યક્તિ માત્રનું ઘડતર થાય, તેનો વિકાસ થાય તેવી સંદર્ભ સેવાઓ પૂરી પાડવી. પુરો સહયોગ આપવો.
- સંશોધકોને તેમના સંશોધનમાં અને ખાસ પ્રાચીન સંશોધનોમા,ઇતિહાસોમાં સહાયભૂત થવું.
- રાષ્ટ્રની આબાદી અને ઉત્થાન માટે દેશના સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન કરવું.

ડૉ.એસ.આર.રંગનાથન વધુમાં જણાવે છે કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો જે એક પ્રકારના પાવર હાઉસો છે.તેનો મુખ્યઉદ્દેશ સમાજના પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રકાશિત થતા પુસ્તકો અને માહિતી દ્વારા જીવનભર સ્વશિક્ષણની સુવિધા પૂરી પડવાનો છે. તેમણે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને શક્તિ પ્રતિષ્ઠાનો તરીકે મુલ્યવ્યા છે.

૬. વૈશ્વિક ગ્રંથાલયયશા સ્ત્રીઓ ના મતાનુસાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનું મહત્વ

- ગ્રેટબ્રિટનમાં ગ્રંથાલય સેવાઓએ બતાવ્યું છે કે ગ્રંથાલયોમાં સામાજિક વિકાસનું કેન્દ્ર બની શકવાની તાકાતો છે. અને ગ્રંથાલયની વિવિધ સેવાઓ દ્વારા પણ માતૃભૂમિના લોકોની સામાજિક પ્રગતિ સાધી શકાય તેમ છે.
- ટપ્પર નામના નામાંકિત વિચારકે ટકોર કરી કે, સારા પુસ્તકો સમાજને માટે સદાયે સર્વોત્તમ મિત્રોની ગરજ સારે છે, જેમાં સંકુચિત વાડા સંભવતા નથી. ગરીબ કે તવંગરની આર્થિક ભેદ રેખા ઉપસાવાતી નથી.”ગ્રંથો”ને લીધે ગ્રંથાલયોને જનસમાજના વિશ્વવિદ્યાલયો તરીકે નવાજવામાં આવ્યા છે.તે વિશ્વવિદ્યાલયનું હૃદય છે. વિશ્વ વિદ્યાલયની છબી છે. માટે જ વિશ્વભરમાં ભારતના નાલંદા,તક્ષશીલા,વલ્લભી જેવા ગ્રંથાલયો પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા.
- લેગ્ફર્દ નામના લબ્ધ પ્રતિષ્ઠિત વિચારકે યોગ્ય રીતે જ ગ્રંથાલયનું અર્થઘટન કરીને ઉચિત અંગુલી નિર્દેશ કર્યો છે કે “મનુષ્યોને સમાનતાની ભૂમિપર લાવતું જો કોઈ સબળ સાધન હોય કે માધ્યમ હોય તો તે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો છે”. જે સમાજના સર્વેજનો માટે ખુલ્લો ખજાનો છે. સમાજના વિકાસની પાયાની પ્રથમ માર્ગદર્શક ઈંટ છે.
- કાર્લાઈલેપણ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને જન સમાજના વિશ્વવિદ્યાલય તરીકે અભિપ્રેત માન્યું છે.

આમ જેમણે શાંતચિતે ગ્રંથોને ગુરુ ગણીને તેના જ્ઞાનનો સ્વ જીવન અને સમાજ જીવનમાં અમલ કરીને ઉપયોગ કર્યો છે, તેમણે સમગ્ર વિશ્વના વહેણો પલટી નાંખીને નવી સંસ્કૃતિનું સર્જન કરવાની શક્તિ સ્વયં પ્રાપ્ત કરી છે.

આ રીતે જોતા સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવાઓ સમાજના સૌ કોઈના વિકાસ માટે એક યજ્ઞકાર્ય છે.

સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા પાયાગત છે. ગોરાલ્ડ જ્ઞોનસન નામના લેખકે તેમના પુસ્તક સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવાઓ ‘Public Libraries Services’માં લખ્યું છે કે, “વિશ્વના સર્વોત્તમ વિચારોને જાણવા માટેનું સૌથી સરળ અને ઝડપી માધ્યમ તે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો છે”. “The quickest and easiest access to the world’s best thought is through public library”.જે વિશ્વના મહાન વિચારકોના વિચારોનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

૭. વૈશ્વિક ચિંતકોના મતે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની મહત્તા;

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું મહત્વ જનસમુદાયના સર્વાંગી વિકાસ થકી વ્યક્તિ, સમાજ અને રાષ્ટ્રીય ઉન્નતી કે કલ્યાણનું રહેલું છે. જે સંદર્ભે કેટલાક વિદ્વાનોના વિચારો જોઈએ;

- જે રાષ્ટ્રમાં પુસ્તકાલયો સમૃદ્ધ હશે તે રાષ્ટ્રનું લોકતંત્ર વધુ મજબૂત અને ઉન્નત હશે.

- ડૉ.પાંડેય એસ.કે.શર્મા

- એ સાચેજ કહેવાયું છે કે રાજ્ય કે રાષ્ટ્રમાં વધુ પ્રમાણમાં પુસ્તકાલયો ખોલવાથી પોલીસ સ્ટેશનો ઓછા ઉભા કરવા પડશે.

- સ્ટેન્લી જેવોન્સ

- સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો સમાજની બૌદ્ધિક, સાહિત્યિક તથા સાંસ્કૃતિક ગતિવિધિઓથી આપણને જોડે છે.તેનાથી આપણને તે સુમાહિતગાર રાખી વક્તીમાંત્રમાં ચેતના ,અનુકરણ તથા પ્રેરણાના ખ્યાલો પેદા કરે છે. રચે છે. આમ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ સમાજનું અભિન્ન અંગ છે.

- મેક કેલ્વીન

- સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ માણસના દીર્ઘકાલીન સ્વશિક્ષણ માટેની અસરકારક સંસ્થા છે.

- ડૉ . એસ .આર . રંગનાથન

- જે સમાજમાં પુસ્તકાલયોની ભૂખ હશે તે સમાજ ઊંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી સફળતાઓ મેળવે છે. વિકાસ સાધે છે.

- એલ. જે .જોસ્ટે

- સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું કાર્ય જ્ઞાન, માહિતી અને વિદ્વત વિચારોનો ફેલાવો કરી સામાજિક એકીકરણ સાધવામાં મદદરૂપ બનવાનું હોય છે.

- શ્રી, મોતીભાઈ અમીન

- સમાજમાં એક અગત્યના સભ્ય તરીકે જીવન અર્થપૂર્ણ બને તે માટે ગહન અને વિશાલ દ્રષ્ટિએ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં સંગ્રહાયેલ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પુસ્તકોરૂપી જ્ઞાનભંડારોમાંથી જ મળે છે.

- આન્દ્ર મોરે, ફ્રેંચ વિચારક

- જીવનમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ,દ્રઢ મનોબળ સાથે અર્થપૂર્ણ કાર્ય કરવા માટે વ્યક્તીમાત્રનો ગ્રંથાલય સાથેનો સંબંધ પ્રેરણાસ્ત્રોત સમાન છે.

- ડી. એચ .બોર્કારડી.

- કોઈ પણ શાળા – મહાશાળા કે યુનિવર્સિટીની સર્વાંગી સાચી ઓળખ એ તેના ગ્રંથાલયની સમૃદ્ધતા પર આધારિત છે.

- પંડિતજવાહરલાલ નહેરું

- સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો એ સામુહિક કેળવણી દ્વારા લોકશાહીને સફળ બનાવે છે એટલું જ નહિ, સાચી લોકશાહી સ્થાપવામાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે.

- હકીકતમાં આમેય દરેક ગ્રંથાલય એ આપ મેળે જ એક વિદ્યાપીઠ છે. – પંડિત જવાહરલાલ નહેરું.

આમ પુસ્તકો, પુસ્તકાલયોની ભૂમિકા જે વક્તિ માત્રાના સાર્વત્રિક વિકાસને પ્રેરણાત્મક બળ પૂરું પાડી વિકાસની કેડી કંડારવાનું છે .

સમાપન :-

અર્વાચીન યુગ લોકશાહી શાસન પ્રણાલીનો યુગ છે. પ્રજા જેટલી કેળવાયેલી અને સંસ્કારી તેટલું તેનું લોકશાસન ઉચ્ચતમ કક્ષાનું હોય છે.લોકશાહી જીવન પદ્ધતિની સફળતા સાથે નિરક્ષરતા અને અજ્ઞાનતા સુસંગત નથી,તેવું વિશ્વના અનેક બનાવોએ સ્પષ્ટ પણે સાબિત કરી આપ્યું છે. કોઈ પણ રાષ્ટ્રનો વિકાસ એની આબાદી, તેના નાગરિકોની રાજકીય ફરજો પ્રત્યેની સભાનતા,પ્રમાણિકતા અને સ્વાર્પણની અનેરી ભાવના પર આધારિત છે. પ્રજાની પ્રગતિ અને આબાદી તેના ઉપયુક્ત સંસ્કારોથી મપાય છે. એ સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ પ્રજાના સાહિત્યના વાડમય માં ઝીલાય છે. જેને પુસ્તકો સંગ્રહે છે. રક્ષે છે. એવા પુસ્તકોનો સંગ્રહ એ આપણા સંસ્કારનો સંગ્રહ બની જાય છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એટલે જન સમાજના જ્ઞાન-સંસ્કારોનો ભંડાર. આ સંસ્કારો કે જ્ઞાનનું વિતરણ અને વિસ્તરણ એ જ આવા પુસ્તકાલયોનું પરમ કર્તવ્ય છે.સમગ્ર વિશ્વમાં શાંતિ,આબાદી અને વિકાસ બક્ષવાની અજોડ શક્તિ એટલે જસાર્વજનિક ગ્રંથાલયો. "જેને સમાજના સર્વાંગી વિકાસની પ્રથમ શરત માત્ર જ નહિ ,પણ અનિવાર્યતા લેખાવાઈ છે'.

સંદર્ભ સાહિત્ય

- I. વાંચન વિજ્ઞાન, ડૉ.ભાઈલાલભાઈ વ. પટેલ, વલ્લભવિદ્યાનગર યુનિ.ગ્રંથ.નિ.બોર્ડ,અમદાવાદ પ્રથમ આ.-૧૯૯૪ કિ.૫૦/- રૂ! પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૮૪
- II. પુસ્તકાલય ઔર સમાજ. ડૉ.પાંડેય એસ.કે.શર્મા .ગ્રંથ અકાદમી. નઈ દિલ્હી,પ્રથમ આ.-૧૯૯૫ કિ.૧૫૦/- રૂ! પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૦૩
- III. ગ્રંથાલય સંચાલન, ડૉ. શિવદાનભાઈ ચારણ. ગાયત્રી પ્રકાશન, કરમસદ.બીજી આ.-૧૯૯૩ કિ.૫૫/- રૂ! પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૪૦
- IV. ગ્રંથાલય અને સમાજ, ડૉ. છગનભાઈ ભૈયા, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન, અમદાવાદ.ચોથી આ.-૧૯૯૩
- V. ગ્રંથાલય સેવાઓનું સંગઠન અને ઇતિહાસ .શુક્લ, ડી. એન . ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ,અમદાવાદ .પ્રથમ આવૃત્તિ -૧૯૭૮
- VI. Morison ,w . j . Public library, its organ, purpose and signification as a social institution .london,1933.
- VII. davis, D . W . Public library as culture and social centre: the origin of concept.

VIII. esperanza, M . Relife Public Libraries in socio-Economic Development.

જસવંતભાઈ.એ.નાયક

ગ્રંથપાલ

શ્રીમતી પી.આર.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ

પલાસર

Copyright © 2012 - 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat